

O MĂRTURIE VENEȚIANĂ CONTEMPORANĂ DESPRE EVENIMENTELE DIN ANUL 1538

IOAN-AUREL POP

Anul 1538 are o importanță deosebită în raporturile dintre puterile creștine și Imperiul Otoman¹. În fața provocărilor tot mai dese și mai impertinente ale sultanului Soliman Magnificul de după 1521 (luarea Belgradului, înfrângerea Ungariei la Mohács, asediul Vienei etc.), lumea creștină (mai puțin Franța lui Francisc I, care era aliată cu Imperiul Otoman) a încercat în câteva rânduri să se mobilizeze, fără prea mare succes. Un astfel de act s-a petrecut la 8 februarie 1538, când Imperiul Habsburgilor, Veneția și Sfântul Scaun au format la Roma *Liga Sfântă*², întărită la 24 februarie, în același an (tratatul de la Oradea), prin alăturarea Ungariei lui Ferdinand de Habsburg. Poarta a reacționat, plănuiind și pregătind ample operațiuni militare, deopotrivă pe mare (în Mediterana) și pe uscat (în zona central-sud-est europeană). Până la urmă, expediția pe uscat – concepută cu un clar scop anti-habsburgic – a fost îndreptată în mod direct contra lui Petru Rareș, principele Moldovei (1527-1538; 1541-1546), care sfidase poruncile sultanului în câteva rânduri și, în plus, încheiase o înțelegere cu Ferdinand de Habsburg³. Soliman era avantajat în acest demers și de sprijinul pe care conta din partea lui Ioan Zápolya, celălalt rege al Ungariei, a lui Sigismund I cel Bătrân, regele Poloniei și a tătarilor lui Sahib Ghirai, cu toții dornici să lovească în “Valah”. Expediția sultanală a pornit în vara anului 1538 (în luna august) și s-a încheiat în toamna aceluiași an (în luna octombrie)⁴. Rezultatul său principal a fost înlocuirea principelui Petru Rareș cu un nepot al său (membru al dinastiei Bogdăneștilor), considerat fidel Porții, precum și

¹ Vezi, despre aceste raporturi, D. Vaughan, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool, 1954, *passim*.

² Șt. Ștefănescu, C. Mureșanu, T. Teoteoi (sub red.), *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, București, 2001, p. 440.

³ L. Șimanschi (coord.), *Petru Rareș*, București, 1978, *passim*; Șt. S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, *passim*.

⁴ E. Stănescu, *Le coup d'État nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire Ottoman*, în NEH, I, 1955, p. 241-264; M. Neagoie, *Petru Rareș și campania din 1538*, în RA, an. LIII, 1976, vol. XXXVIII, nr. 4, p. 390-398; M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției din Moldova (1538/945)*, în „Studii”, an. IX, 1956, nr. 2-3, p. 107-123; Eugen Denize, *Țările Române și Veneția. Relații politice 1441-1541*, București, 1995, p. 195-200.

cucerirea unei noi regiuni din sudul țării⁵, transformate în provincie otomană (raiaua Tighina sau, în turcește, Bender)⁶.

Pe când sultanul se afla încă în Moldova, flota otomană, condusă de Khair ad Din sau Hayrettin Pașa (supranumit Barbarossa), ieșea victorioasă din confruntarea de la Prevesa (28 septembrie 1538), pe coastele Greciei, cu forțele spaniole, venețiene și papale, comandate de genovezul Andrea Doria⁷. Deși, după înfrângere, în timpul retragerii, flota creștină relua portul-cetate venețian Castelnuovo de pe Coasta Dalmată (recucerit apoi de turci în august 1539), momentul marca pentru câteva decenii hegemonia otomană și reculul forțelor europene. În anii imediat următori, prin armistițiul dintre Ferdinand de Habsburg și sultan (1539), ca și prin tratatul de pace otomano-venețian (1540), preponderența turcilor a fost consfințită și întărită⁸.

Veneția a fost foarte strâns implicată în aceste evenimente antiotomane, dar și de dialog și înțelegere cu turcii, deoarece avea interese mari, mai ales comerciale, în tot Levantul și în multe dintre zonele continentale stăpânite/disputate de Habsburgi și de Soliman Magnificul⁹. Din documentul anexat reiese cât de interesată era Serenissima de evenimentele de la nord de Dunăre, de campania din "Bogdania", dar și de alte fapte din Peninsula Balcanică, din Sud-Estul Europei și din Imperiul Otoman. Mărturia de mai jos aparține unui anume Iacomo Verganalli din Pisa, care, "ajuns ieri [18 noiembrie 1538] în acest oraș" al Veneției și plecat în 4 octombrie din Constantinopol, este imediat interogat asupra a tot ceea ce a aflat și a văzut în capitala Imperiului Otoman și pe drum. Traseul urmat de pisan prin Balcani este unul obișnuit, de la Constantinopol, prin Adrianopol, spre Sofia, iar de acolo la Cernața, apoi la Trebinie și la Ragusa, până la Veneția. Detaliile sunt uneori extrem de exacte și de importante. Prima știre pe care o dă provine din Adrianopol, din 12 octombrie: sultanul Soliman se întorcea din expediția din Moldova (numită constant *Bogdania* sau *Bogdan*), trecuse deja Dunărea și era așteptat în 8-10 zile la Adrianopol, unde se făceau pregătiri de aprovizionare pentru el, pașale și alți oficiali de la Poartă, în condițiile în care se spunea că vor ierna acolo cu toții în acel an. Apoi, călărind înspre Ragusa (azi Dubrovnik, în Croația), pisanul arată că, de la solii sau olăcarii (*olachi*) aflați pe drum și din scrisori ale negustorilor creștini, date în 16 octombrie în Adrianopol, a înțeles că Soliman și suita sa erau la două zile de oraș.

⁵ Ioan-A. Pop, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă*, în AIIAC, XXVII, 1985-1986, p. 79-98.

⁶ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiunea și dominația turco-tătară*, București, 1999, p. 47-57.

⁷ K. Setton, *A History of the Crusades*, 6 vol., 1955-1989, III, Madison, 1975, p. 428-446.

⁸ H. Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: the Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, în „Electronic Journal of Oriental Studies”, I, 1998, nr. 2, p. 163-165.

⁹ F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge*, Paris, 1959, passim; A. Pertusi (coord.), *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Firenze, 1966, passim; H. Beck, M. Manoussakas, A. Pertusi (coord.), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, 2 vol., Firenze, 1977, passim; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, e vol., București, 1914, passim; Chr. Villain-Gandossi, *Contributon à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte ottomane au XVIe siècle*, I-III, în trei numere din SOF, XXVI/1967, XXVIII/1969 și XXIX/1970 etc.

Adaugă că de la Adrianopol la Sofia a întâlnit pe drum mulți spahii și alți soldați din armata sultanului care se întorceau pe la casele lor și care erau în foarte mare neorânduială și umblau pe calea de întoarcere amărâți, fiindcă nu obținuseră nici un câștig și suferiseră de foame (deopotrivă cai și oameni), în condițiile în care în Moldova au dat de noroi mare, de zăpadă și de frig; conchide că oamenii Porții au pățit mult mai rău acolo, în Moldova, decât în timpul campaniei din Persia (1534) și o spune în cunoștință de cauză, deoarece văzuse și revenirea din Persia, iar acum oamenii i s-au părut mult mai consumați și mai demoralizați.

În legătură cu derularea campaniei propriu-zise, pisanul vorbește detaliat despre planul de atacare a Moldovei din trei direcții: a) 50 000 de tătari dinspre est; b) 30-40 de mii de polonezi călare dinspre nord, mai ales că se știa de venirea unui sol polon la Poartă, cu misiunea de a-l incita pe sultan contra Moldovei; c) masivul atac otoman dinspre sud. În replică – mai știe Verganalli – principele Moldovei a luat măsuri de apărare, de pregătire a țării pentru marea confruntare, cel mai spectaculos fapt fiind tăierea unor păduri pe o distanță de două-trei zile și crearea în acest fel a unui bastion unde au fost concentrate 30-40 de piese de artilerie, 500 de arcebușieri și 120-130 de mii de călăreți. Isoconda mai spune că, în vederea contracarării atacurilor inamice, Petru Rareș a trimis 20-25 de mii de oameni călare contra tătarilor care au fost bătuți, tăiați în mare parte și restul puși pe fugă; pentru rezolvarea chestiunii polone¹⁰, principele român ar fi trimis soli la “regele romanilor” și la Ioan Zápolya spre a obține ajutor și scut contra vecinilor din nord; drept rezultat, polonii nu au mai atacat, iar Rareș a primit în ajutor de la cei doi suverani 20 de mii de călăreți și pedestrași. În privința pericolului principal, domnul Moldovei ar fi trimis soli la turci, arătându-se mirat de atac, deoarece, de fapt, fiind tributari al sultanului, s-ar fi cuvenit să fie protejați, totuși, spre a evita ciocnirea, se oferă să dea un haraci mai mare și să-și trimită un fiu ostatic la Poartă. Sultanul nu a fost însă mulțumit, cerând persoana principelui, care a refuzat să se predea fiindcă îi era teamă pentru viața lui și fiindcă actul respectiv l-ar fi înjosit în rang și reputație față de poporul său și de armată.

În continuare, pisanul relatează primele reacții ale turcilor, anume măsura de a construi un pod peste Dunăre și altul peste un râu (Milcov) care despărțea Moldova de Țara Românească. Este de remarcat denumirea de Bogdania Mare, dată Moldovei și Bogdania Mică, dată Țării Românești, lucru rar, în contextul în care cancelariile venețiene din Constantinopol și din Lagună erau obișnuite să folosească numele de Valahia pentru ambele Țări Române¹¹ sau de Bogdania exclusiv pentru Moldova. Semnificația denumirii de Bogdania în acest context este însă aceeași ca în cazul folosirii numelui de Valahia, anume marcarea unității etnice a locuitorilor celor două principate. Prima ciocnire între moldoveni și otomani s-ar fi produs imediat după

¹⁰ Vezi și I. Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în SMIM, VII, 1974, p. 309-319; C. Rezachevici, *Tratatul dintre Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice” (serie nouă), IX-X, 1978-1979, p. 305-326. Pentru cadrul general, vezi V. Ciobanu, *Țările Române și Polonia în sec. XIV-XVI*, București, 1985.

¹¹ Ioan-A. Pop, *Dalla Crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masì e Andrea Piccardi, Brăila-Venezia, 2004, p. 97-98.

trecerea Dunării de către aceștia din urmă, surprinși și loviți din plin, fiind tăiați 10-12 mii și distrus podul peste Milcov. Abia după construirea altui pod și după retragerea românilor în vederea apărării, turcul ar fi decis să avanseze fără să atace însă direct. Urmează detaliile (aflate de călătorul pisan în drumul său prin Balcani) în legătură cu înaintarea turcilor prin Moldova și apoi cu retragerea lor. Din relatare, venețienii află că otomanii au aplicat două planuri consecutive: cât timp au sperat să-l captureze pe Rareș fără luptă, nu au atacat frontal oastea țării, ci au dat zvon că au venit exclusiv cu scopul de a pune alt domn, de același sânge cu cel aflat pe tron; speranța sultanului stătea în abandonarea fiului lui Ștefan cel Mare de către armata sa; după ce au ajuns la Suceava, capitala țării, și au văzut că Rareș nu fusese părăsit de trupele sale, venind și vremea rea, Soliman cu ai săi schimbă tactica, trimițând peste tot soli cum că l-au alungat pe Rareș, au pus alt domn în loc și că i-au tăiat capul unui fiu al fostului principe, trimis la turci de însuși tatăl său. Verganalli nu crede în acest deznodământ, fiind de părere că otomanii au lansat astfel de zvonuri pentru apărarea onoarei lor, zicând chiar că pe drumul de întoarcere au ars doar unele sate abandonate, fără să facă pradă nici de lucruri, nici de animale și nici de oameni¹².

Următoarele detalii pe care le dă Verganalli privesc peripețiile drumului său prin Balcani: faptul de a fi fost însoțit la plecarea din capitala otomană de doi gentilomi napolitani din casa ambasadorului Franței la Constantinopol și de un serv al lor; faptul de a fi călătorit prin locuri nesigure, bântuite de hoți (mai ales de la Sofia spre Ragusa), care arseseră și jefuiseră zona, ruinând zece cătune și atacând două caravane cu mărfuri; popasul silit la Cernața, unde fuseseră reținuți și conduși apoi și opriți trei zile la Trebinie (la o zi distanță de Castelnuovo, port de pe coasta Dalmației), la sangiacul locului, care avea curtea sa cu 100 de călăreți și 100 de morlaci pedestri. Este semnificativă prezența acestor morlaci, la origine vlahi, adică români balcanici, denumiți și maurovlahi (de unde, prin contracție, morlaci), care s-au amestecat treptat, în mare parte, cu slavii¹³. Sunt menționați adesea în documentele venețiene ale secolelor XVI-XVIII. La 31 octombrie, pisanul era la Ragusa.

Alte știri furnizate venețienilor, în urma întrebărilor puse, privesc operațiunile militare din acea perioadă, din zona Balcanilor și a Levantului, precum și pregătirile de luptă. De exemplu, reluarea de către creștini a portului Castelnuovo se produsese pe când pisanul era la Trebinie, de unde sangiacul trimisese prin țară olăcari după ajutor, fiindcă se apropia armata creștină; de asemenea, din rândul primilor creștini coborâți pe uscat, sangiacul a luat patru prizonieri, dintre care doi au fost ucși la Trebinie în prezența povestitorului, iar ceilalți doi trimiși la Poartă; la Ragusa era o mare teamă de armatele creștine, autoritățile se fortificau, dărau casele și palatele aflate în afara zidurilor cetății; pe drumul de la Ragusa la Veneția (spre care pornise din Ragusa la 6 noiembrie), Verganalli a aflat despre amiralul Doria, care era cu armatele la Ragusa Veche, despre forțele papei, ale Spaniei și ale Serenissimei de la Castelnuovo, conduse de Ferrante Gonzaga (unde se spune că urmau să rămână 5-6 mii de spanioli), despre

¹² Despre raporturile generale dintre Țările Române și Imperiul Otoman, vezi M. Maxim, *Principatele Române și Imperiul Otoman (1400-1800)*, în vol. *O istorie a românilor* (coord. St. Fischer-Galați, D. C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop), Cluj-Napoca, 1998, p. 129-147; idem, *Țările Române și Imperiul Otoman (1400-1600)*, în *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”* (red. de Șt. Ștefănescu, C. Mureșanu, T. Teoteoi), București, 2001, p. 531-583.

¹³ S. Dragomir, *Vlahii și morlacii. Studii asupra românismului balcanic*, Cluj, 1924.

Barbarossa, care plecase de la Prevesa după victorie, fără să se știe ce cale apucase. Pisanul mai aflate că turcii lucrau fără prea mare trageră de inimă la arsenalul din Constantinopol, la piesele de artilerie, că nu se făceau galere noi în capitală, ci în alte porturi ale Mediteranei, că la Pera se topeau mari piese de artilerie vechi și se făceau altele noi, "moderne". Întrebat însă despre armata otomană de la Suez, pregătită contra Portugalhezilor, nu știe să dea vreun detaliu.

Autoritățile din Lagună mai erau interesate de soarta oficialilor (baili) și a negustorilor venețieni (și creștini) din Constantinopol și din restul imperiului, dar și de mediul politico-militar constantinopolitan, de luptele pentru putere, de rivalitățile și intrigile care frământau elitele turcești. În acest sens, pisanul știe detalii despre bailii și negustorii venețieni închiși în cetățile de la "gura" Mării Negre, pe care îi vizitase cu trei zile înainte de plecarea din Constantinopol, de la care primise în secret scrisori și care, cu excepția baililor, aveau fiare (lanțuri) la picioare; cu toți fuseseră încarcerăți și nu mai fuseseră eliberați, cu excepția câtorva care acceptaseră să lucreze pentru turci. Verganalli mai spune că poporul și negustorii turci vedeau cu ochi răi războiul cu venețienii, că sultanul și cei de la Poartă îi urau pe venețieni, considerați vinovați de declanșarea războiului și de alianța creștinilor contra lor. Nici ambasadorul Franței (țară aliată Porții!) nu era simpatizat, în vreme ce toți creștinii erau considerați trădători și inamici ai turcilor. Alte amănunte din mediul levantin: galerele negustorilor din Alexandria fuseseră conduse la Rodos, cu de 30 de galere ușoare, destinate – acestea din urmă – să facă parte din armata lui Barbarossa; negustorii din Alexandria au fost lăsați la Rodos, unde – spun unii – Barbarossa își trimisese armata de marinari și alte persoane de pe galerele grece; negustorii din Siria (după știrile vagi aflate de la un slujitor al monahilor de pe Muntele Sion, venit la Constantinopol, la ambasadorul Franței) și chiar călugării s-ar afla în închisoare, ambasadorul pomenit fiind rugat să ceară eliberarea lor; bunurile confiscate de la venețieni erau neatinse în depozite sigilate; supracomiții Bibiena și Mocenigo – după cum aflate pisanul de la ragusani – muriseră, primul din pricina rănilor, iar al doilea după ce se aruncase în mare, rănit și el de o archebuzză.

Mediul politic și militar constantinopolitan apare, în ochii povestitorului italian, destul de frământat: în lipsa sultanului (aflat la Adrianopol), autoritatea în capitala otomană este deținută de un sangeac căruia Verganalli nu-i știe numele, dar Mahmud Celebi făcea totul ca să rămână el defterdar și guvernator; demnitarul aflat cel mai mult în grațiile sultanului era Aias Pașa, urmat la oarecare distanță de Lutfi Pașa; chestionatul nu știe ce va face sultanul în anul următor, decât că va ierna la Adrianopol, pentru a-și asigura țara, din moment ce lăsase treburile din Moldova cum le lăsase și aflate despre pregătirile creștinilor. Mai adaugă că Barbarossa era foarte rău văzut de pașale, căruia, la plecarea sa cu armata, îi dădură sarcină să lupte direct cu oastea creștină și nu să jefuiască vreo insulă săracă și fără apărare, sperând astfel să-l compromită și să-l facă să intre în dizgrația sultanului. Reiese din relatare că Barbarossa era conștient de toate astea, dar păstra aparențele; în secret însă, înainte de plecarea sa din Constantinopol, și-a vândut aproape toate bunurile și le-a transformat în pietre prețioase și alte lucruri ușor transportabile, luându-le cu sine în galeră; se vorbea că uneltise cu Doria pentru a se pune de acord cu împăratul creștinilor și se știa că el deținea cele două galere ușoare de la Bibiena și Mocenigo și că aflate la Sofia, pe calea Salonicului, de la niște evrei, că-și trimisese fiul și oamenii de pe cele două galere pe uscat la sultan, pentru a dovedi că se întâlnise cu armata creștinilor, contracarând astfel intrigile pașalelor.

Firește, subiectul principal al relatării este campania sultanală din Moldova, la foarte puțin timp după producerea ei. Ceea ce trebuie remarcat este lumina lipsită de glorie în care este descris acest eveniment. Nu se vorbește nici despre vreo modificare în statutul Moldovei față de Poartă, nici despre vreo răpire teritorială (prea devreme, probabil, de perceput), nici despre vreo operațiune militară spectaculară a armatei otomane la nord de Dunăre. Dimpotrivă, sultanul ține ca toți să știe că s-a dus la „bogdani” doar pentru înlocuirea unui principe român și creștin cu altul, de același sânge, fapt realizat cu mari dificultăți. Armata, la întoarcere, era într-o stare de plâns, ca și cum ar fi revenit dintr-o operațiune nefericită. De altfel, când este întrebat despre planurile de viitor ale sultanului, Verganalli relevă îngrijorarea acestuia, dorința de a asigura protecția țării sale, nu numai de teama marilor preparative de război ale creștinilor, dar și de grija „treburilor” din Moldova, lăsate cumva nerezolvate. Petru Rareș nu este înfățișat deloc ca un principe disperat, ci ca un suveran și om politic rezonabil, capabil de apărare, cu un plan de apărare a țării bine conceput, preocupat de onoarea și de prestigiul său în fața armatei și a supușilor. Faptul concordă și cu alte opinii, din care nu reiese nici pe departe instaurarea precisă, în 1538, a așa-numitului *regim al dominației otomane* în Moldova¹⁴. De remarcat și „turcismele” din limba italiană (dialectul din Veneto) a secolului al XVI-lea (*carazo*, pentru tribut, haraci; *olachi*, pentru soli, olăcari; *defterdaro*-defterdar, *sanzaco*-sangiaco, *bassa*-pașă, *spacchi*-spahii etc.), de altfel similare cu cele pătrunse și în limba română.

Chestionarul comentat mai sus și redat în anexă este important pentru toate știrile pe care le conține, unele pline de culoare locală și inedite, precum și pentru un tablou complex al anului 1538, în care campania din Moldova apare încadrată în operațiunile militare generale europene, în contextul relațiilor dintre creștini și otomani, în rețeaua de raporturi politico-diplomatice ale timpului. De mare interes este scena militară și politică otomană, cu toate rivalitățile sale, descifrată prin ochii unui „spion” creștin, capabil să înțeleagă chiar mai mult decât aude și vede în mod concret.

ANEXA

fila 1r: 1538 alli 19 novembre

Messer Iacomo Vernagalli¹⁵, pisano, gionto heri¹⁶ in questa città,/ venuto da Constantinopoli, de dove parti alli 4 de ottobre, referisse/ che, ritrovandosi lui in Andrinopoli¹⁷ à 12 ditto¹⁸, intese¹⁹ come/ el Signor Turco²⁰ ritornava dalla impresa del Bogdan²¹ et haveva/ già passato il Danubio con la soa persona, et aspettavasi li/ in Andrinopoli fra otto over 10 giorni, dove si facevano/ preparatione de vittuaglie per lui et per li bassa et altri/ della Porta, dicendosi

¹⁴ Vezi Ioan-A. Pop, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă...*, p. 79-98.

¹⁵ Urmează *gio*, tăiat.

¹⁶ 18 noiembrie 1558.

¹⁷ Adrianopol sau Edirne, în Turcia.

¹⁸ 12 octombrie 1558.

¹⁹ Urmează cuvânt din doua litere, tăiat, poate *et*.

²⁰ Soliman Magnificul (Kannuni), sultan otoman (1520-1566).

²¹ Cu acest nume apar desemnați moldovenii, domnul moldav și Țara Moldovei. În italiană, termenul vine din turcește, preluat, la rândul său din românește. Este cunoscut obiceiul turcesc de a chema țările și popoarele de la numele dinastiei domnitoare, în cazul de față Bogdăneștii.

che in quel loco el doveva invernare/ per quest'anno²². Et dipoi²³, cavalcando esso/ messer Iacomo alla volta di Ragusi²⁴, inteso da diversi/ olachî che trovarono per strada et per lettere de mercadanti Christiani,/ date in Andrinopoli alli 16, come el Signor si attrovava/ apresso quella città doi giornate con la persona et la Porta/ soa et per rincontro di questo, dice che da Adrinopoli fino/ passato Sophia²⁵ sempre ritrovarono per strada molti spacchi et/ altri soldati del suo exercito che ritornavano alle case/ loro, liquali erano malissimamente ad ordine et ritorna,/ vano di mala voglia, perche non havevano fatto guadagno alcuno/ et havevano patito assai cose di vittuaglie, come perche in/ quel paese di Bogdania havevano²⁶ havuto²⁷ fangi et neve et/ freddi²⁸, per il che li cavalli et gli homini havevano patito assai/ soggiogendo, posso dir con verità, per iudicio mio, havendo ancho visto l'essercito del Signor quando ritomò di Persia²⁹, che al/ presente li soldati soi dalla Porta in fuora che hora non hò veduto/ habbino molto più patito, et sian più consumati et di peggior// f. 1v: animo che quando ritornorno di Persia. Domandato quello sà/ dire della impresa del Signor Turco contra il ditto Bogdan³⁰, dice/ che in Constantinopoli si raggionava et si haveva per più rincontri³¹/ che il Bogdan fo assalito prima da forsi 50 milla Tartari et intese che 'l/ Re di Polonia³² doveva etiam moveri contra di lui con³³ 30 milla/ in 40 milla cavalli, li quali s'intendeva che l'haveva in esser et/ apresso che nel medesimo tempo il Signor Turco li veniva adosso/ col suo exercito, mosso à questa impresa per molte cause et ancho per questa molto sollicitato³⁴ dal ditto Re di Polonia/ il quale, avanti il partir del Signor da Constantinopoli, haveva mandato uno suo/ ambassator al ditto Signor Turco³⁵, quale poco dappoi si mosse./ per la quale raggione il ditto Bogdan si fortificò nel suo paese, et/ fece tagliar doi in tre giornate di bosaglia per longezza/ che li servivano come per bastioni, et lassò solamente da una/ banda aperto, nel qual loco haveva 30 in 40 pezzi d'artegliaria/ da campo, et circa 500 archibusieri et³⁶ dentro/ di questo forte fece³⁷ congregare tutte le gente del Paese suo³⁸,/ che s'intese essere da 120 in 130 milla cavalli da/ combattere, et ben ad ordine, et homini fortissimi³⁹ et fortificandose à questo modo, esso Bogdan/ mandò da 20 in 25 milla cavalli contra li Tartari, li quali/ li combatterò, et ne tagliorno la maggior parte et il resto/ de ditti Tartari si posero in fuga. Mandò etiam in questo mezzo/ ditto Bogdan soi ambassatori al Re de Romani⁴⁰ et al Re Zuanne⁴¹ domandandoli aiuto, et che lo dovessero difender dal Re/ di Polonia, li quali doi Re operorno tanto col predetto Re di Polonia,/ facendoli intender che se 'l molestasse il Bogdan, loro li sariano// f. 2r: contro et sariano

²² Urmează a *mandato*, tăiat.

²³ Urmează *calva*, tăiat.

²⁴ Ragusa, azi Dubrovnik, în Croația.

²⁵ Sofia, azi capitala Bulgariei.

²⁶ Urmează *trovato*, tăiat.

²⁷ Suprascris.

²⁸ Urmează *assai*, tăiat.

²⁹ Campania din 1534, împotriva saului Persiei Tahmasp, în timpul careia au fost cucerite Tabrizul, Bagdadul, Azerbaidjanul de sud și Irakul persan.

³⁰ Petru Rareș, principe al Moldovei (1527-1538; 1541-1546).

³¹ Intercalat și scris pe margine de la *in Constantinopoli*...

³² Sigismund (Zygmunt) I Stary, rege al Poloniei și mare cniaz al Lituaniei (1506-1548).

³³ Urmează *40*, tăiat.

³⁴ Suprascris de la *per molte*...

³⁵ Urmează *il*, șters.

³⁶ Urmează *à quella*, tăiat.

³⁷ Urmează *veni*, tăiat.

³⁸ Urmează *lassando comp*, tăiat.

³⁹ Urmează *fatto questo*, ditto Bogdan mandò, tăiat.

⁴⁰ Carol Quintul (1519-1556).

⁴¹ Ioan Zapolya, rege în estul Ungariei (1526-1540).

in aiuto di esso Bogdan, che 'l esso Re di Polonia non si mosse, et si dice che ditti Re di Romani/ et re Zuanne mandorno al Bogdan circa persone 20 milla tra/ à cavallo et à piedi, per aiuto contra il Turco/, al qual Turco ditto Bogdan mandò etiam soi ambasciatori, dicendoli che 'l si maravigliava che 'l venisse nel suo Paese contra di lui, essendo⁴²/ suo carazaro, offerendoli etiam di darli maggior carazzo et de piu che li mandaria⁴³ per obstaggio uno suo figliolo. Ma/ che 'l Turco non si contentò, dicendo che voleva la persona soa; il che il Bogdano non volse fare, dicendo temere di lui/ et che poi andandovi mancherebbe di grado et reputatione con li populi et essercito suo; per il che il ditto Turco fece⁴⁴ far li ponti sul Danubio/ et sopra un altro fiume⁴⁵ che divide la Bogdania Grande⁴⁶/ dalla Piccola⁴⁷, et havendo securamente passato il Danubio/ con l'essercito et la persona soa, quando l'antiguarda soa volse/ passar l'altra fiumata⁴⁸, fù assalita da una/ bona banda di cavalli bogdani, liquali ruppero li Turchi/ et ne tagliorno da circa 10 in 12 milla et facendosi/ questo, il Signor sopra ditta fiumata, ad un altro passo fece/ butar un altro ponte et liberamente, tra il primo et secondo/ ponte, passò; et li Bogdani si ritirorno nel suo forte./ aspettando l'essercito turchesco che andasse ad assalirli/ nel ditto loco. Et mandorno à dir al Turco che l'aspettavano et erano pronti à difendersi. Ma ditto Turco/ non fece questo, ne⁴⁹ andò per il Paese che 'l Bogdan haveva/ abandonato et dete voce come lui⁵⁰ era venuto per poner/ un altro Signor in quel Paese, il qual fosse del medesimo sangue⁵¹, et/ fece cride che alcuno del suo exercito, sotto pena del/ pallo, non facesse danno alcuno nel Paese, ne facesse schiavi/, ma che 'l tutto fosse libero et sicuro, perche lui non era/ andato li saluo per mutar il Seniore et esser contra la/ persona del Bogdan. Et cavalcò con questa voce fino in// f. 2v: un loco che si chiama Succhiava⁵², dove sol far residentia/ el Bogdano. Et non reuscendo al ditto Signor Turco questo/ disegno perche⁵³ l'exercito non/ abandonò il Bogdan et sopravvenendo li tempi cattivi, che per/ esser sotto la tramontana de li comincia il freddo molto per/ tempo et fanno grandissimi fangi⁵⁴, dete volta/ et mandò per tutto olachi, facendo intendere che l'haveva/ descazato l'innimico suo et posto un altro in quel stato et/ tagliato la testa ad un⁵⁵ figliolo del Bogdano, il quale/ dicevano che 'l padre li haveva mandato. Laqual cosa/ per riscontro di alcun Christiano non se intende esser vera/, ma che Turchi, per honor loro, habbino levato questo nome./ dicendo etiam che nel ritorno del exercito per il paese havevano/ brusato alcuni villaggi abandonati⁵⁶, ma non hanno fatto perhò preda./ ne di roba, ne di animali, ne d'homini. Domandato/ quando l'arivò à Ragusi et quel che l'intese per la strada/ et se la strada era sicura et à che modo l'hanno lassato/ partir da Constantinopoli, dice che è partito da Constantinopoli in compagnia/ de doi gentilhomini napolitani, che erano in casa del ambascator de/ Franza, liquali hebbero un commandamento dal sanzaco de Constantinopoli/ et uno schiavo che li accompagnasse et che la strada è mal/ sicura,

⁴² Urmează *lili*, corectat și apoi tăiat.

⁴³ Urmează *etiam*, tăiat.

⁴⁴ Urmează *il quale/ in questo mezzo havendo fatto*, tăiat. Ultimele patru rânduri scrise pe margine, paralel cu înălțimea paginii (perpendicular pe textul propriu-zis), de la *al qual Turco ditto...*

⁴⁵ Este vorba, probabil, despre Milcov.

⁴⁶ Moldova.

⁴⁷ Țara Românească.

⁴⁸ Urmează *et intrar*, tăiat.

⁴⁹ Cuvânt corectat.

⁵⁰ Urmează *ej*, tăiat.

⁵¹ Ștefan V Lăcustă, principe al Moldovei (1538-1540).

⁵² Suceava, capitala țării.

⁵³ Urmează *alcuno del Paese non si mosse*.

⁵⁴ Urmează *fu forzat*, tăiat.

⁵⁵ Urmează *suo*, tăiat.

⁵⁶ Suprascris.

massime da Sophia in qua, perche molti ladri del paese/ si sono levati et vanno brusando et saccheggiando, che hanno/ ruinato da 10 casali et furono assaltato doi caravane// f. 3r: di robe. L'una veniva à Raghusi con forsi 60/ some, la piu parte specie di raggione de Ragusei et/ Fiorentini la maggior parte et fù assaltata questa apresso/ Niz Bazar⁵⁷, et questa se disese et è venuta/ fino à Cerniza⁵⁸ à salvamento, che è giornate 3 presso/ Ragusi, dove la è stà retenuta insieme con molte/ altre some del sanzaco di Cherçego. L'altra/ caravana andava à Belgrado⁵⁹ et erano de circa/ 70 some de pani et altre merce, la piu parte de/ Giudei et di uno Turco et questa fu presa, morti/ delli homini et presa parte della roba. Seguendo, giongessemo à Cerniza et fossemo etiam noi retenuti li, non/ obstante il commandamento et fossemo condutti à Trebigne⁶⁰,/ loco distante una giornata da Castel Novo⁶¹, dove/ era el sanzaco con la soa corte solamente, con forsi/ cavalli 100 et altratanti Murlachi⁶² pedoni, il quale/ ne retene li tre giorni, tamen dicendoli⁶³ che erano/ homini di Franza et donandoli etiam qualche presente, ni⁶⁴ liberat/no et gionsemo à Ragusi all'ultimo del passato⁶⁵./ Domandato dove l'intese della presa de Castel Novo, dice/ che essendo li à Trebigne, Castel Novo fu preso; domandato/ se 'l sanzaco sapeva del venir dell'armata et se li mandò soccorso, dice che 'l non li mandò soccorso altro,/ perche non haveva da mandarli, ma che 'l mandò ben olachi per/ il paese con comandamenti per far adunar gente per questo soccorso.// f. 3v: Et che essendo loro li à Trebigne, forono condutti 4 homini/ dell'armata delli primi che erano smontati in terra./ che forono fatte prigioni, delli quali doi, in presentia del⁶⁶/ ditto relator⁶⁷, el sanzaco⁶⁸ fece morire et li altri doi mandò alla/ Porta à dar nova al Signor di questa cosa. Dimandato/ quello si faceva à Ragusi, dice che stavano con/ gran paura dell'armata christiana et stavano tutti in/ arme et fortificavanosi dalla banda di mare, et/ da terra, buttavano a terra le case et palazzi/ che sono fuora della città, et che lui si parti/ da Ragusi alli 6 del presente da sera⁶⁹. Dimandato quel che 'l/ sà delle armate de Cristiani, et quello si diceva di Barbarossa⁷⁰,/ dice che 'l P. Doria⁷¹ con l'armata delle galee et nave di/ ponente era à Ragusi Vecchio⁷² et la armata del/ Papa et della Illustrissima Signoria era à Castel Novo col Signor/ Don Ferante Gonzaga⁷³, et che si diceva/ che lassariano in Castel Novo fanti circa 5 in 6 milla spagnoli./ Et di Barbarossa s'intendeva che era uscito della/ Prevesa, ma non si sapeva che camino havebbe fino all'ora/ tenuto. Domandato quello che 'l sapeva delli Magnifici Bayli et mercadanti nostri di Constantinopoli, dice che al suo partir/ li lassò in prigione nelli castelli alla bocca di Mar

⁵⁷ Niş, azi în Serbia-Munteenegru.

⁵⁸ Crnice, azi în Croația.

⁵⁹ Belgrad, azi capitala Serbiei.

⁶⁰ Localitate, azi în Bosnia-Herțegovina.

⁶¹ Port venețian pe coasta Dalmației, azi Herceg-Novi, în Munteenegru.

⁶² Morlaci sau maurovlahi, ramura a românilor balcanici.

⁶³ Urmează c'era, șters.

⁶⁴ Cuvânt corectat.

⁶⁵ 31 octombrie 1538.

⁶⁶ Urmează esso, tăiat.

⁶⁷ Urmează mei, tăiat.

⁶⁸ Suprascris et sanzaco.

⁶⁹ 6 noiembrie 1538.

⁷⁰ Khair ad Din (c. 1475-1546), amiral al Imperiului Otoman, fost căpitan de pirați al Barbariei și conducător al Algerului, cunoscut ca Barbarossa pentru europeni și ca Barbaros Hayrettin Pasha pentru turci.

⁷¹ Andrea Doria (1466-1560), condotier și amiral genovez, conducător al flotei creștine învinse de otomani la Prevesa în 1538.

⁷² Cavtat, azi în Croația.

⁷³ Urmează il quale se, tăiat. Ferrante Gonzaga (1507-1557), duce de Ariano și principe de Molfetta, italian în serviciul împăratului Carol Quintul.

Maggior,/ cioè li bayli in persone senza ferri et tutti li altri con li/ ferri a i piedi et che avanti el suo partir tre giorni⁷⁴ li vide la maggior// f. 4r: parte. perche li andò a visitar et⁷⁵ hebbe da molti/ di loro secretamente letere; dimandato se alcun è liberato./ dice che de quelli che furono retenuti non s'è liberato/ alcuno, ma solamente alcuni se hanno fatto carazzari,/ et questi non sono stà retenuti, liquali sono Vicenzo di/ Scudi, Piero dalla Vecchia, Zuan Onardo dall'Croze./ Anzolo Beretaro, uno che fà facende per alcuni, Dolphin/ Spicieri, Francesco di Mazi⁷⁶, et altri che non si ricorda. Dimandato quello/ se diceva da Veniti, dice che il populo et⁷⁷ li/ mercadanti turchi mal volentiera vedevano guerra/ con Venitiani, ma che per quanto si dice del Signor et de quelli/ della Porta che questi hano (sic!) malissimo animo contra Venitiani/ et à loro pare che essi Venitiani li habbino tirata adosso/ questa guerra et union de Christiani contra di loro./ Dimandato se l'ambassador di Franza era ben veduto./ rispose che dapoi se ha inteso della tregua delli Christi/ani et etiam altre nove venute dapoi per altra via./ che questa tregua era convertita in pace, ditto ambassador/ era mal veduto da tutti⁷⁸ et che Turchi/ dicevano che tutti li Christiani erano traditori et inimicii/ del Turco. Dimandato chi governa Constantinopoli, dice:/ l'è uno sanzaco, che io non so il nome, ma Mahmut Celebi fa il tutto per esser restato defterdaro et governor./ come è stato delle altre state quando il Signor e stato absente.// f. 4v: Domandato se 'l sà chi sia in favor del Signor, rispose/ che Aias Bassa è in favor grandissimo piu che mai/ sia stato, et che Lutfi Bassa è etiam in favore et/ riputatione, ma non si pò comparare con Aias Bassa;/ dimandato⁷⁹ se 'l sà ò se l'ha inteso quello che/ sii per far il Signor l'anno futuro, dice non haver inteso/ cosa alcuna salvo, come l'ha detto di sopra, che 'l Signor/ deve invernare in Andrinopoli⁸⁰, dicevassi per assi/curar piu il suo paese, havendo lassate le cose del/ Bogdano nel termine che l'ha lassato, et intendendo delle/ gran preparation de Christiani⁸¹. Domandato se à Constantinopoli si lavora de artiglierie/ et de galee, dice: nel arsenal si lavora freddamente/ et in Constantinopoli non fanno galee da novo, ma che si diceva/ che in Mar Maggior et in altri lochi ne facevano, ma/ di artellarie⁸² in Pera⁸³ lavoravano/ continuamente che rompevano certe artellarie grosse/ vecchie et le facevano alla moderna. Dimandato/ quello se diceva à Constantinopoli al partir suo del Suffi, dice/ che si ragionava che l'haveva dato una ~~rota ad/ alcuni sanzachi del Turco lassati à quelle frontiere/~~ che erano morti da 20 milla et piu Turchi.// f. 5r: Dimandato dell'armata dal Sues contra Portoghesi/ quello si sapeva, dice che⁸⁴ lui non ha mai inteso cosa alcuna. Dimandato che 'l di chi/ quello l'ha inteso delle galie et mercandanti de/ Alexandria et delli mercandanti che erano in Soria,/ dice delle galee che quelle forono condute à Rhodi/ con 30 galee sotil⁸⁵ per compagnia, lequal 30 sotil andarono/ poi nell'armata di Barbarossa et dicevassi che hanno/ lassato li à Rhodi tutti li mercandanti, se ben altri/ dicono che Barbarossa ha⁸⁶ mandato à tuor⁸⁷ sù la soa armata/ delli marinieri et altre persone delle ditte galee grosse./ Et che delli mercandanti de Soria non sa dir cosa alcuna/ salvo che per un servitor delli frati de Monte Syon./ venuto in Constantinopoli all'ambassador di Franza, se ha/

⁷⁴ Suprascris *tre giorni*, corectat *tre*.

⁷⁵ Urmează *p* tăiat.

⁷⁶ Nume suprascris.

⁷⁷ Urmează *al* tăiat.

⁷⁸ Urmează *et che el sanzaco che/ era rimasto al governo di Constantinopoli*, tăiat.

⁷⁹ Urmează *quelle che*, tăiat.

⁸⁰ Urmează *per as*, tăiat.

⁸¹ Urmează *Dice che vi sono alcuni che/ dicono et... che forsi per andar à veder la moglie potria*,/ tăiat.

⁸² Urmează *Constantinopoli lavo*, tăiat. Deasupra cuvânt *Constantinopoli* e scris *Pe*, de asemenea tăiat.

⁸³ Cartier (genovez) al Constantinopolelui, numit si Galata.

⁸⁴ Urmează *dapoi il partir del Iustiniano*,/ sters.

⁸⁵ Suprascris.

⁸⁶ Urmează *tolto*, tăiat.

⁸⁷ Suprascris *de la mandato*.

inteso che tutti li mercadanti di quelli paesi et etiam li/ frari sono in prisone et dimandava per mezo de l'ambassador/ preditto la liberation de i frari, laqual non ha possuto otte/nere per non vi esser la Porta à Constantinopoli. Dimandato/ quello è sta fatto delli denari et robe che furono tolte/ alli nostri quando furono fatti prigionii, rispose: tutte le/ robe sono in quelli lochi dove forono poste, non è sta/ toccò ne venduta alcuna cosa, ma li magazeni sono/ anchor bollati, come forano il primo giorno che fù retenuti li// f. 5v: mercadanti⁸⁸. Dimandato se 'l sà dir altro/ et se 'l⁸⁹ paese⁹⁰ di Constantinopoli è sano, dice che 'l paese è sano/ et che altro non sa. Soggiungendo ex se⁹¹: non voglio già/ tacer che la Illustrissima Signoria non sappi questo che Barbarossa/ è molto mal voluto dalli bassa. liquali al partir suo con/ l'armata li feceno dar commissione dal Signor che 'l dovesse ad/ ogni modo andar à combatter l'armata delli Christiani et/ non andar à pigliando qualche povera isola che non si/ poteva difender et questo⁹² feceno, accio che per questo/ mezo⁹³ potessero trovarli occasione adosso di farlo/ intrar in desgratia del Signore, non facendo esso Barbarossa/ cosa notabile et che dapoi partito et che fù ribatuto di/ Candia el mandò à dimandar gente et che non ge la/ volseno dare, rispondendoli che lui haveva tagliata/ la radice di gli homeni, havendo condotto via tanta gente/ sopra la sua armata, per il che da ogniuno si cognosceva/ il mal⁹⁴ animo⁹⁵ che havevano ditti bassa contra di lui./ Ilqual Barbarossa, havendo anche gelosia et temendo di l'odio/ di questi bassa, anchor che avanti el suo partir fra loro./ in segno di amicitia, se havevano fatto molti pasti insieme;/ al partir suo da Constantinopoli vendete quasi tutte le cose/ soe di mercantie et altre cose grosse et contrattole in/ zoglie et altre cose sotile et le portò sero in galea.// f. 6r: per qual si giudica, et menò etiam suo figliol sero/ et dapoi intesosi à Constantinopoli che 'l ditto Barbarossa/ haveva certo maneggio col Doria, per mezzo/ di uno Hieronimo Alarconè, si teniva da molti che/ esso Barbarossa potesse far qualche novità et accordarsi/ con⁹⁶ l'Imperator de Christiani. Tamen che/ dapoi prese che hà esso Barbarossa la doi galee sotil/ del Bibiena et del Mocenigo⁹⁷, il che hà⁹⁸ inteso in/ Sophia per via de Salonicchi da Giudei, hà mandato/ suo figliolo con tutte le gente vive delle ditte/ doi galee per terra al Signor per dar fede/ che se è ritrovato con l'armata de Christiani⁹⁹/ per il che potria esser che l'animo delli bassa contra di/ lui non potesse molto operare. Dimandato se 'l sà/ certo della morte delli ditti doi sopra comiti./ dice haverlo inteso à Ragusi da Ragusei che 'l/ Bibiena fù morto da ferite et el Mocenigo da/ una archibusata et che poi ricevuta quella, si butò/ in mare.

<Pe verso, de altă mână contemporană:> 19 noiembrie 1538/ Relatio Iacomii Vernagalli/ reversi ex Constantinopoli, conti/nente molta nova de/ exercitu Turcarum reverso/ ex Moldavia, de Sophi/ etc., Barbarossa et classibus/ Christianorum.

Archivio di Stato di Venezia, fond Collegio V, Relazioni, busta 4, Costantinopoli.

⁸⁸ Urmează *vero* è, tăiat.

⁸⁹ Urmează *laso*, tăiat.

⁹⁰ Suprascris.

⁹¹ Suprascris *ex se*.

⁹² Urmează *per*, tăiat.

⁹³ Urmează *che*, tăiat.

⁹⁴ Corectat din *mala*. Urmează *opinione*, tăiat.

⁹⁵ Suprascris.

⁹⁶ Urmează *Barbaro*, tăiat.

⁹⁷ Francesco, membru al ramurii San Samuele al familiei Mocenigo, patriciu venet, supracomite de galeră, născut probabil în 1511 și mort în octombrie 1538.

⁹⁸ Corectat din *hàno*.

⁹⁹ Urmează *per il c*, tăiat.

A VENETIAN DOCUMENT ABOUT THE CAMPAIGN OF SULEYMAN THE MAGNIFICENT AGAINST MOLDAVIA (1538)

Abstract

The author presents a Venetian document concerning the military and the political relations between the Ottomans and the Christian forces during the year 1538: the Ottoman expedition, directed by Suleiman the Magnificent (1520-1566), in Moldavia; the cooperation of the Turks with the Tartars and with the Poles, in order to submit and capture the Moldavian prince Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546); some details about the plans of the sultan in Moldavia, about the road of the Turkish army and the preparations of the Moldavians in order to defense their country; the bad condition of this army on their way back, in the Balkan Peninsula, in October 1538 etc. Other news arrived in Venice are regarding the most important military operations and other events in Constantinople, Ragusa, Castelnuovo, Rhodos, Alexandria, Syria, the Venetian prisoners, the Ottoman military force, the political rivalries among the Turk leaders.

This testimony brings a new image about the public scene of the European and Levantine world at the end of the first half of the 16th century. Particularly, the source is very important for the Romanian history and for the relations of one of the Romanian principalities with the Christian powers and with the Ottoman Empire around the middle of the 16-th century.